

A mennyiség irányította egyeztetésről

A gyűjtőnév irányította egyeztetés hibáiról és furcsaságairól szólva már jeleztem, hogy más egyeztetési típusok, jelenségek hasonló tárgyalására is szeretnék sort keríteni (Horváth 2004: 12). Ugyanott (11–2) egyben amellet érveltem, hogy az effajta vizsgálódás Rácz Endre kitűnő monográfiájának megjelenése (1991) után is szükséges.

Mostani írásom címének megválasztásakor az egyszerűség és a rövidség kedvéért lemondtam a teljes pontosságról, hiszen az egyeztetést nem maga a mennyiség irányítja. A címet mégis helyénvalónak érzem, mivel a mennyiség az a közös jegy, amely cikkem három résztemáját összefűzi: a következőkben ugyanis a mennyiségjelző utáni számhasználattal, a mennyiségjelzős főnév irányította egyeztetéssel, valamint a mennyiségnévtől függővel foglalkozom.

A sorra kerülő résztemák szakirodalma összességében még a gyűjtőnév irányította egyeztetésénél is gazdagabb, de a Rácz-féle szintézisnek (1991: 46–7, 56, 60–1, 64, 67–8, 73–4, 171, 183–5 és passim) köszönhetően most is eltekinthetek a tudománytörténeti szemléletől. A Rácz-monográfián kívül ezúttal is szóba hozom a közelmúlt és a jelen egyetemi tankönyveit, valamint a Nyelvművelő kézikönyvet, de ezt most az általános bevezető helyett a résztemákhoz kapcsolódóan célszerűbb megtennem.

Elemzésem céljáról és előkészítéséről ugyanazt írhatom, mint a gyűjtőnév irányította egyeztetéssel kapcsolatban: „Figyelmemet a nyelvhasználati hibákra, furcsaságokra fordítom, anélkül, hogy megállapítanám, milyen az előfordulási arányuk a szabályos megoldásokhoz képest. Meg sem tudnám ezt tenni, hiszen nem szerkesztettem korpuszt; adataimat a véletlen hozta elém: én csak felfigyeltem rájuk, és feljegyeztem őket” (Horváth 2004: 12).

A gyűjtemény kora, nagysága és műfaji összetétele szintén igen hasonló a gyűjtőneves vizsgálat alapjához. Összesen mintegy hetven adat alkotja az 1992 és 2003 közötti időszakból. Ezúttal is kétharmadnál nagyobb az újságnyelvi adatok részesedése; a többi forrás között most is akadnak nyelvészeti folyóiratok, regényfordítások, és az írott nyelvi példák mellől itt sem hiányoznak a tévében hallottak. (A fordítások esetében természetesen az idegen nyelvű eredeti szöveg

is befolyásolhatja az egyeztetést.) A gyűjtemény adatainak mintegy 80%-át idézem példaként.

A gyűjtés véletlenszerűsége miatt – akárcsak az előző cikkben – lemondok a statisztikakészítésről, de helyenként tájékoztatásul utalok a típusok előfordulási arányaira. Az első és legfontosabb ilyen információnak még itt, a bevezetőben a helye: a gyűjteménynek csaknem a kétharmadát a mennyiségjelzős főnév irányította egyeztetés adatai alkotják; a fennmaradók pedig szinte egyenlő számban tartoznak a mennyiségjelzős szintagmán belüli, illetőleg a mennyiségnév irányította egyeztetéshez.

A gyűjtőnevekkel kapcsolatban fontos szempont volt, hogy az egyeztetés a mondat egységen belül vagy annak határát átlépve megy-e végbe. A mennyiségjelzős szintagmán belüli egyeztetést tekintve ez a kérdés természetesen eleve ki van zárva. Gyűjteményemben csupán kétszer fordul elő, hogy a mennyiségjelzős főnév hatása a tagmondathatáron átnyúlva érvényesül; a mennyiségnév egyszer sem lép át a mondat egység keretén. Erre a kivételességre, illetőleg teljes adatahiányra az adott résztémákról szólva próbálok majd magyarázatot adni.

I. A mennyiségjelzős szintagmán belüli egyeztetésről

A múlt század utolsó harmadában használt egyetemi tankönyvben, „A mai magyar nyelv” címűben (= MMNy.), ezt olvashatjuk a mennyiségjelző utáni számhasználatról: „A jelzett szó a mennyiségjelző után egyes számban áll [...], csupán néhány hagyományos kifejezésben tesszük mindig többes számba: *minden körülmények között, minden idők legnagyobb embere* stb. [...] Ezenkívül az *összes* és a *többi* jelző után is előfordul a jelzett szó többes számban, bár az egyes szám használata ilyenkor is szokásosabb: *a többi ember(ek), az összes gyerek(ek)*” (Rácz 1968b: 343). A régebbi tankönyvet felváltó Magyar grammatika (= MGr.) túl kategorikusan fogalmaz: „A mennyiségjelzőt [...] csak egyes számban álló névszó követheti” (Balogh 2000: 446); kár, hogy nem ejt szót sem a *minden idők* típusú kifejezésekről, sem az *összes* és a *többi* utáni ingadozásról, hiszen ezek nemcsak a MMNy. írásakor voltak meg, hanem napjainkban is léteznek.

A Nyelvművelő kézikönyvben Tompa József a történeti háttérre is utalva fejti ki véleményét: „Nyelvünknek mint a finnugor nyelvcsalád tagjának ősi sajátossága, hogy a jelzett szót a többséget kifejező mennyiségjelző után is egyes számban használja: *s o k ember; e z e r munkás. A s o k emberek, e z e r munkások* forma jórészt a latin, ill. a német nyelv hatására, régebben a magyarban is élt. Mai irodalmi és köznyelvünkben azonban az utóbbi fajta »értelmi egyeztetés« már bántó hiba, noha 19. századi nagy íróink műveiben és nyelvjárásainkban egyaránt sok példa van rá. Az újabb írói nyelvben jobbra csak régies vagy népies stílusértékben fordul elő” (1985a: 149). Tompa megemlíti mind a *minden idők* típusú kifejezéseket (uo.), mind az *összes* és a *többi* utáni számhasználati ingadozást (uo. 150), egy másik szócikkében pedig a *némely* utánira is felhívja a figyelmet (1985b: 173).

Rácz Endre – a már említett tankönyvfejezeten kívül – Tompával összhangban nyilatkozik a mennyiségjelzős szintagmán belüli egyeztetésről egy folyóirat-

cikkben, amellyel monográfiájának egyik fejezetét megalapozta (1980: 258–61), továbbá magának a szintézisnek több helyén is (1991: 46–7, 56–60). Ráadásul – írásainak műfajából adódóan – nagyobb teret szentelhet a történeti és nyelvjárási háttér bemutatásának. Tompáéhoz hasonló gondossággal jelzi a számhasználat fontos kivételeit. Igen hasznos az *összes* és a *többi* melletti egyeztetéssel foglalkozó szakirodalom listázása (Rácz 1980: 260).

A mostani cikkemhez gyűjtött példák között nincsenek olyanok, amelyek az *összes*, a *többi* és a *némely* utáni számhasználatot érintik. Ezt az egyeztetési ingadozást más alkalommal, a diakróniának teret adva szeretném szemügyre venni, bevonva a kutatásba a *csupa* utáni számhasználatot is (vö. Horváth 1992: 118).

A mennyiségjelzős szintagmán belüli egyeztetéshez gyűjteményemből csakis olyan adatok tartoznak, amelyekben a jelzett szó értelmi egyeztetéssel – sértve a mai normát – többes számba kerül. A hiba oka többnyire figyelmetlenség lehet, esetenként talán kontaminációval fűszerezve. Aligha véletlen, hogy a botlás általában olyankor következik be, ha a mennyiségjelző és jelzett szava közé minőségjelző ékelődik be, s ezzel a mennyiségjelzős szintagma tagjainak kapcsolata kissé meglazul. Úgy tűnik (és érthető), hogy elsősorban az igenévi szerkezettel kifejezett minőségjelzőnek – noha nem kizárólag annak – van ilyen lazító hatása.

A hibás egyeztetés megfigyelhető mind határozott, mind határozatlan számnév mellett: „Amerikai felmérés szerint Budapestet a világ *tíz* legkedveltebb *konferenciahelyszínei* [így írva!] között tartják számon” (Népszabadság 1998. okt. 31. 47); „[Torgyán József a] Menyét szakmailag kimagasló tudásúnak nevezte, s úgy ítélte meg, hogy helye van a *sok* »suksükelő«, elvtársi alapon kinevezett *személyek* testületében” (Népszabadság 1998. nov. 18. 4). Fokjeles, illetőleg képzőszerű utótaggal megtoldott számnév után szintén megjelent a többes szám: „az emberek többsége szívesebben látna *kevesebb*, de jobban felszerelt, kényelmesebb *kórházakat*” (Népszabadság 1995. jún. 6. 3); „*Kilencféle* ősi és modern *kezelésekkel* gyógyítjuk [!]: reuma, idegszába, [...] stb. betegségeket” (Zuglói Lapok 1994. okt. 5. 7). Középfokú alak után nyelvészeti szövegben is megtörtént ez: „a *több* ugyanazon oldalról vett *példák* esetében csak az utolsó mögött adom az adatolást” (Nyr. 1992. 275).

Tompa szerint „A (*sok*) *számos* évekig egyeztető mód erősen régies vagy népies stílusértékű” (1985a: 150). Sajtónyelvi példámra azonban az archaizálás vagy a népiesség nem lehet érvényes, tehát a birtoktöbbsítés nem helyeselhető: „Az utasok a rendszer *számos*, a forgalomszervezésre vonatkozó *előnyeit* egyelőre nem érezhetik” (Népszabadság 2000. ápr. 7. 27).

A következő mondatrészletben a jelzett szó többes száma nem pusztán hibás, hanem a főnévnek és a vele koreferens visszaható névmásnak a disszonanciája miatt egyenesen meghökkentő: „*néhány* ilyen *önmagát* pártnak nevező kis *csoportcskákon* belül bizony korábban is voltak már olyanok, akik [...]” (Népszabadság 1994. aug. 13. 19).

Van olyan adatom is, amelyben számjelzős mértéknévféle után került sor a jelzett szó értelmi egyeztetésére: „Az új midibusz, illetve a folyamatosan üzembe kerülő, összesen *170 darab* csuklós *buszok* megfelelnek a legszigorúbb európai környezetvédelmi előírásoknak” (Népszabadság 1994. dec. 15. 44).

Helyeslés nélkül, de – a közlendő bonyolultságára, disztributív jegyére tekintettel – az eddig idézetteknel nagyobb megértéssel fogadtam ezt az értelmi egyeztetést: „*A csoportok első négy helyezettjei jutnak tovább*” (Népszabadság 2001. jún. 21. 20). Az újságíró valószínűleg attól tartott, hogy az egyes számú alany (és állítmány) félreértést okozhatna. Ha tényleg így gondolta, szerintem tévedett; de a vélt vagy valós csapdát mindenképpen elkerülhette volna, ha ezt írja: *Minden csoportból a négy-négy első (helyezett) jut tovább*.

A mennyiségjelzős szintagmán belüli egyeztetés példaszorát olyan adattal zárom, amely kétségtelenül ide is tartozik, de egyben át is vezet az alany és az állítmány egyeztetésének világába, ugyanis a mennyiségjelzős főnév állítmányi szerepű benne: „Egerszegi Krisztina és Kovács István – *ők a két díjazottak*” (Sportpercek. Duna TV. 1997. jan. 18. 21.27). – Attól függetlenül, hogyan vélekedünk az egyeztetés helyességéről, kuriózzummal van dolgunk, hiszen „A mennyiségjelzős főnév [...] csak szórványosan fordul elő névszói állítmányként, illetőleg az összetett állítmány, tárgy vagy határozó névszói részeként” (Rácz 1991: 32). Az ilyen állítmányt a Rácz-féle monográfián (i. h.) kívül a Nyelvművelő kézikönyv is csupán futólag említi (Tompa 1980: 146–7), az egyetemi tankönyvek megfelelő helyén pedig szó sem esik róla (vö.: Rácz 1968a: 249–50; Lengyel 2000: 400). A rövid említésekben Tompa és Rácz voltaképpen csak a példamondatok formájával érzékelteti, hogy a jelzett szó egyes számát tartja természetesnek és helyesnek; igaz, könyvének más helyén Rácz ezt – bár közvetetten – véleményként is leírja (1991: 110). – Saját példámhoz visszatérve: rá vonatkozólag is egyetérték ezzel a véleménnyel. A mennyiségjelző utáni értelmi egyeztetés és az alany hatása nyilván együtt eredményezte a jelzett szónak, vagyis az állítmánynak a többes számát. E két faktor ellenére azt tartanám helyes megoldásnak, ha a mennyiségjelzős szintagmán belüli alaki egyeztetés általános szabályán a jelzett szó állítmányi funkciója sem módosítana, tehát az idézett helyett az *ők a két díjazott* formára voksolok. – Bár nem pontos az analógia, megjegyzem, hogy a gyűjtőnév mint állítmány szintén egyes számban marad a többes számú alany mellett; Rácz példáját átvéve: „Ezek az *emberek* egységes tömeg *(voltak)*” (1991: 32).

II. A mennyiségjelzős főnév irányította egyeztetésről

A korábbi egyetemi tankönyvben még példákkal kísért értékelést olvashatunk az állítmánynak a mennyiségjelzős alany melletti értelmi egyeztetéséről: „Ha az alany gyűjtőnév vagy mennyiségjelzős főnév, ehhez értelmi egyeztetéssel többes számú állítmány kapcsolódhatnék. A múlt [ti. a XIX.] század költői nyelvében még szokásos volt az efféle egyeztetés [...]. Ma az ilyen egyeztetés már pongyolának számít. Kevésbé nevezhető pongyolaságnak az, ha a szabályos egyeztetés után, később [ti. a mondategység határán túl] csap át többes számba a gyűjtőnévi vagy mennyiségjelzős főnévi alanyra vonatkozó állítmány” (Rácz 1968a: 250).

A Magyar grammatika viszont az alany és az állítmány egyeztetését bemutató fejezetben (Lengyel 2000: 399–401) már egyáltalán nem szól a mennyiségjelzős

alany irányította egyeztetésről. Ennek valószínűsíthető magyarázatát megértéssel (bár nem teljes egyetértéssel) fogadom: a MGr. – akárcsak a gyűjtőnévvel kapcsolatban – nyilván nem érezte feladatának egy ritkának tartott, a normával ellentétes jelenségnek, a mennyiségjelzős főnév melletti értelmi egyeztetésnek a tárgyalását.

A Nyelvművelő kézikönyv szócikkírójaként Tompa József részint osztja Rácznak a MMNy.-ből az imént idézett véleményét: „Bántó hiba a művelt fogalmazásban, ha valaki a kevésbé gondos élőbeszéd mintájára a gyűjtőnévi vagy a mennyiségjelzős egyes számú egyedi alanyhoz – mintegy ráértéssel – többes számú állítmányt fűz” (Tompa 1980: 146); részint eltér attól: „Ügyelnünk kell arra is, hogy ha ilyen alaki egyeztetéses szerkezet után a tartalmat új mondatban vagy tagmondatban folytatjuk, lehetőleg szintén ne váltsunk át az értelmi egyeztetéses többes szám használatára” (uo.).

A mennyiségjelzős alanynak és az állítmánynak a mondategységen belüli egyeztetéséről Rácz Endre külön is készített egy részletes tanulmányt (1980: 257–73), s azt kisebb változtatásokkal a szintézisébe is beemelte (1991: 56–68). Könyvében a mennyiségjelzős főnévnek a mondategység határán átvivő irányító szerepét is tüzetes vizsgálatnak vetette alá (1991: 169–91); ennek során beszédes adataival és körültekintő érvelésével igazolta azt, amit lényegében már az egyetemi tankönyvben (Rácz 1968a: 250) is állított: a mondategység határán átlépve módosulnak az egyeztetési szabályok és tendenciák, teret kap az értelmi egyeztetés, sőt a mondategész határán túl óriási fölénybe kerül (Rácz 1991: 172–7). – Elemzésemben a legfontosabb támaszomnak a könyvbeli két fejezetet tekintem.

A bevezetésben magyarázatot ígértem arra, hogy gyűjteményem adatai majdnem kizárólag a mondategységen belüli egyeztetéshez tartoznak. Ugyanazt a két okot említhetem, mint az irányító szerepű gyűjtőnévvel kapcsolatban (Horváth 2004: 12–3). Az egyik maga a gyűjtésmód, hiszen olvasgatás vagy tévézés közben könnyebb észrevenni a tagmondatbeli rendellenességet, mint a nagyobb szövegkörnyezetben megbúvót. A másik pedig abból következik, amit Rácz Endre feltárt: ha a tagmondathatáron túl szabadabb az alaki és az értelmi egyeztetés közötti választás, akkor természetes, hogy hibás megoldás sokkal inkább a mondategység keretében fordulhat elő. – Mostani gyűjteményemben a mondategység határán túli hibák részesedése feltűnően kisebb, mint a gyűjtőnévi irányítóval kapcsolatban mért 20% (Horváth 2004: 18). Egyelőre nem tudom megállapítani, hogy a különbség oka a saját nyelvérzékemben, ízlésemben keresendő-e, vagy objektívabb tényezőkben.

1. A mondategységen belüli egyeztetésről. – Az egyeztetést irányító mennyiségjelzős főnév adataim között majdnem mindig alany, csupán egyszer határozó.

1.1. A mennyiségjelzős főnév mint alany mellett szinte valamennyi esetben az a hiba, hogy az állítmány – még a mondategység keretében – értelmi egyeztetéssel többes számba kerül. Másféle rendellenesség két alkalommal bukkan fel: ez a határozónak az állítmány szabályos (alaki) egyeztetésével ellentétes többes számú személyjelezése.

1.1.1. Az állítmány értelmi egyeztetése adataim többségében igen figyelhető meg: „Az asztalnál ülő két csinos lány a cég fontos klienseinek kijáró tisztelettel *fogadták* [Garryt]” (Wilbur Smith: Harag. Ford.: Somló Ágnes. Delej Kft.–

Maecenas Könyvkiadó Kft., h. n., é. n. [? 1995.] 680); „A két összeférhetetlen *FBI-ügynök* már a mozikban is az emberi ésszel felfoghatatlan, természetfeletti dolgok nyomába *erednek*” (Színes RTV 1998. nov. 16–22. 43).

Ami a névszói (főnévi) állítmányt illeti, Rácz felhívja a figyelmet arra, hogy a többes szám használata nem mindig kerülhető el (1991: 64–5). Az általa idézettek sorába a következő (nyelvészeti szövegből való) példa szerintem nem illene bele, ezért az értelmi egyeztetést nem tartom helyesnek: „A *többi szó* a hagyományos paraszti gazdálkodás tárgykörének hajdan élő és használt *elemei*” (Nyr. 1994. 424). Elismerem azonban, hogy itt a többes szám valamelyest indokoltabbnak, elfogadhatóbbnak tűnik, mint az előbb idézett igés mondatokban.

Növeli a kísértést az értelmi egyeztetésre, de nem mentség rá, ha gyűjtőnév kerül a mennyiségjelzős alany szerepébe: „A megállapodást a *két párt* teljes terjedelmében nyilvánosságra *fogják hozni*” (Népszabadság 1998. jún. 23. 4).

Ha a mondatnak több alanya van, az alanyok kölcsönös viszonya kedvez az értelmi egyeztetésnek (Rácz 1991: 97–8, 101, 111; lásd e helyeken a szakirodalmi hivatkozásokat is). Mennyiségjelzős alany mellett azonban a kölcsönös névmás jelenléte ellenére is helytelenek, az analógia túlhajtásának tartom az állítmány többes számát. Erre a jelenségre igés példám nyelvészeti szövegből van, míg névszói-igei állítmányú egy programmagazinból: „Az ok az lehet, hogy a *két mondatrész* predikatív logikai viszonyban *vannak egymással*” (Nyr. 2001. 414); „A *két gyermek* minden tiltás ellenére, szökve és vándorolva, egymásra találva, majd újra elszakítva, végül *egymáséi lesznek*” (Pesti Műsor 2001. okt. 4–10. 15).

Joggal nevezi visszatetszőnek Rácz Endre (1991: 66–7) azt a szerkesztésmódot, amelyben az értelmi egyeztetésre már az állítmány előtt, a mennyiségjelzős alannal közvetett viszonyban lévő birtokszón sor kerül (vö. még Horváth 1994: 305). Adataim közül kettőt idézek; az egyikben a tárgynak, a másikban a határozónak az értelmi egyeztetése jelzi előre az állítmányét: „A *két koalíciós párt* néhány kérdésben, így a városfejlesztés területén 2000-ig szóló távlati *terveiket* is *megfogalmazták*” (Népszabadság 1995. jún. 13. I); „A képviselő-testület szerint az elmúlt három hónap alatt nyíló *három új üzlet* rikító színekre vagy éppen feketére festett *külsejükkel elcsúfítják* a Ferenc körút látképét” (Népszabadság 1994. jún. 3. III).

Ha a mennyiségjelzős főnevet (mint alanyt) ugyancsak mennyiségjelzős főnév értelmezi, ugyanolyan helytelen az értelmi egyeztetés, mint az önmagában (értelmező nélkül) álló mennyiségjelzős alany mellett. Két ilyen adatom meglehetősen hasonlít egymásra, ezért elegendő az egyiket idéznem: „*Két népszerű színész, két közönségkedvenc* felváltva *játszanak* az Operett Színházban a Luxemburg grófjában” (Pesti Műsor 1997. okt. 9–15. 6).

Gyűjteményemben az állítmány értelmi egyeztetésének az eddig tárgyalt, egyszerűbb eseteit alig feleannyi adat képviseli, mint a komplikáltabbakat. Az utóbbiakban az értelmi egyeztetésben általában értelmező (jellegű) közbevetés vagy a főmondatba ékelődő mellékmondat játszik szerepet. A gyűjtőnévi alannal kapcsolatban azt tapasztaltam, hogy a mondat effajta megszakítása mindig igét csábított többes számba. A mennyiségjelzős alanytól egyszer-kétszer névszói vagy névszói-igei állítmány is távolabbra kerül ilyen körülmények között, noha az igék

fölnye itt is szembetűnő. Az idézetekben a mennyiségjelzős alannal értelmileg egyeztetett állítmányt (szófajától függetlenül) félkövér dőlt betűvel emelem ki.

Az értelmező közbevetésére Rácz Endre a könyvében csak egy-két példa erejéig tér ki (1991: 67), de utal arra a korábbi tanulmányára, amelyben részletebben foglalkozott ezzel a kérdéskörrel (1961: 405–8). Ebből a régebbi írásból idézek most számunkra lényeges megállapításokat: „A számjelzős főnévvel [...] kifejezett alannak többes számú értelmezője is lehet. Az állítmány ilyenkor szabályos egyeztetéssel egyes számba kerül. Ez az egyeztetés járja akkor, ha az értelmező közbevetés jellegű (s esetleg részleges értelmű is). [...] Ha azonban az állítmányt megelőző értelmező ki van emelve, nem tekinthető hibának a többes számú állítmány használata sem” (uo. 407). [...] „Nemegyszer azonban olyan esetben is találkozni többes számú állítmánnyal, amikor az egyes számú alannak közbevetett, többnyire gondolatjellel, illetőleg mélyebb hangfekvéssel és nagyobb szünettel elkülönített többes számú értelmezője van. Ez kétségtelenül helytelen egyeztetés. [...] Még nagyobb ez a hiba akkor, ha az értelmező zárójelben van” (uo. 408). Rácz állásfoglalásával Tompa is egyetért (1980: 147).

Gyűjteményem adataiban az értelmező gondolatjeles vagy zárójeles közbevetésben szerepel, tehát az állítmány többes száma hibásnak tekinthető. Példáim a sajtónyelvből valók. Az elsőben részlegesnek mondhatjuk a számállapot-határozót is tartalmazó értelmezőt; az értelmi egyeztetés már az állítmány előtt is megmutatkozik a birtokos személyjelezésben: „A négy gyerek – hárman testvérek – a kihallgatásuk során **elismerték** a tettekre [!] rótt cselekményeket” (Népszabadság 1996. febr. 12. 22). A második példában horgászokról esik szó, a többes számú értelmezők halmozásával: „Magyarországon hozzávetőlegesen 330 ezer ember – férfiak, nők, gyerekek, [!] – **reménykednek** a nagy fogásban” (Népszabadság 1993. aug. 7. 32). A harmadikban a zárójeles mondatrészlet a többes számba az alany denotátumaira külön-külön érvényes állításokat sűrít; mint az első példában, itt is megelőlegezi az állítmány többes számát a birtokos személyjelezés: „Miután két jonesborói fiú (11 és 13 évesek) társaikra **lőttek**, a szomszéd iskolában a gyerekek kacagtak, amikor tanáruk elmondta, mi történt” (Népszabadság 1999. nov. 29. 13). A sort záró példában a gondolatjeles értelmezőn belül nem igazi halmozás, hanem appozicionális mellérendelés (vö. Rácz 1991: 102) figyelhető meg: „Három kamasz fiú – osztálytársak és barátok – **elhatározzák**, hogy nem várnak tovább” (Színes RTV 2003. szept. 29.–okt. 5. 49). – Ezt a filmajánló részletet egyébként a hetilap egy későbbi alkalommal szóról szóra megismételte (2004. márc. 22–28. 37); legújabban viszont már helyes formában közölte: „Három kamasz fiú – osztálytársak és barátok – **elhatározza**, hogy nem vár tovább” (2004. máj. 3–9. 54).

Ha a mennyiségjelzős alannak nem többes számú értelmezője van, hanem halmozva követi több egyes számú értelmező, akkor is az ismertetett szempontok alapján ítélni lehet meg az állítmány egyeztetését (Rácz 1961: 405–7). Közbevetés után tehát nem pártolható a többes szám: „Két budapesti *fiatalember* – M. T. és V. K. – **beismerték**, hogy tavaly június 27-én éjjel ők ölték meg több késszúrással a Margitszigeten Christopher Michael Stangroom brit állampolgárt” (Népszabadság 1996. máj. 30. 20).

Nem jobb, sőt még rosszabb az állítmány értelmi egyeztetése, ha a közbevetett értelmezőt mennyiségjelzős főnevek alkotják: „tizenkét óra leforgása alatt négy ikerszülést is levezettek az orvosok. A *nyolc újszülött – hat kislány és két kislány – egészségesek*” (Népszabadság 2000. okt. 20. 25). (Az ikrekkel kapcsolatban egyébként sem könnyű az egyeztetés; vö. Horváth 1994: 304–5; 2004: 21.)

Szintén visszatetsző az állítmány többes száma olyankor, ha a közbevetésbeli halmozás részleges értelmezőt vagy ahhoz hasonló szerkezetet hoz létre: „*Sok szerző – nálunk* nevezetes könyvükben *Konrád György és Szelényi Iván* – ezért **beszélhettek** a késő kommunista rendszerben értelmiségi hatalomról” (Népszabadság 1996. febr. 3. 25); „a szafari *minden tagja, beleértve a három fiút és a kövér herero szakácsot is, hidat építettek*” (Wilbur Smith: Harag. Ford.: Somló Ágnes. Delej Kft.–Maecenas Könyvkiadó Kft., h. n., é. n. [? 1995.] 216).

Adatgyűjteményemben a főmondatba ékelődő mellékmondatok képvisellete nagyjából akkora, mint az értelmező közbevetéseké. A főmondatbeli állítmány értelmi egyeztetése az idevágó példák mindegyikében hibás, de fokozati különbség észlelhető aszerint, mennyire nyilvánvaló vagy rejtett a hiba, azaz mennyire tekinthetők „enyhítő körülményeknek” a mellékmondat tulajdonságai. Effajta fokozatokat Rácz Endre is megkülönböztet (1991: 65–6, 67–8).

Különösen feltűnő a (relatív) főmondat állítmányának a többes száma akkor, ha a beékelődő mellékmondatban mind a vonatkozó névmás, mind az állítmány egyes számú: „Fogalmam sincs, hogy az a *néhány millió néző, aki* a főváros mozi-pénztárainál októberig csaknem három és fél milliárd forintot *hagyott ott* [...], mennyire **elégedettek** az idei filmfelhozattal” (Népszabadság 2000. okt. 12. 37).

A mennyiségjelzős főnévre vonatkozó névmás – szabályos értelmi egyeztetéssel (Tompa 1985c: 1258; Rácz 1991: 184–8) – többes számba is kerülhet. Ha ez a névmás nem alanyi funkciójú, nem ad kielégítő magyarázatot a főmondatbeli állítmány többes számára, noha inkább hathat az értelmi egyeztetés irányába, mint az egyes számú névmás: „Állítólag *néhány kísérleti állat, melyeket* szigorú puliszka-diétára [!] fogtak, egy hét után frenetikus szexuális étvágyról és képességekről **tettek** tanúbizonyságot” (Népszabadság 1996. ápr. 30. 27); „A *két* hajszálra egyforma, koromfekete *labda, amelyekre* [Wood, a csapatkapitány] mutatott, egy árnyalattal **kisebbség voltak**, mint a piros kvaff” (J. K. Rowling: Harry Potter és a bölcsék köve. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár. Második kiad. Animus Kiadó, Budapest, 2002. 159).

Ha viszont „az ilyen többes számú vonatkozó névmás a mellékmondatban az alany szerepét tölti be, akkor természetesen a mellékmondatnak az állítmánya is többes számú lesz. S minthogy közvetve – a vonatkozó névmás segítségével – a főmondat alanyához is kapcsolódik ez a többes számú mellékmondatbeli állítmány, a főmondatnak rá következő állítmánya szinte észrevétlenül siklik át a többes számba” (Rácz 1991: 65). Ez tehát már valódi „enyhítő körülmény”, hiszen az ilyen mellékmondat jelenléte egyrészt rejtettebbé, másrészt érthetőbbé teszi a főmondatbeli egyeztetési rendellenességet. – Gyűjteményem ideillő adataiban a következő kombinációk fordulnak elő: – mind a mellékmondatban, mind a főmondatban ige az állítmány: „*Két* idősebb *boszorkány* viszont, *akik* a hátsó sorban *ültek*, barátságos intéssel **üdvözölték** a Roxfort igazgatóját” (J. K. Rowling: Harry

Potter és a Főnix Rendje. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár. Animus Kiadó, Budapest, 2003. 127); – a mellékmondatban névszói-igei állítmány van, a főmondatban igei: „*Hat barát, akik valamikor évfolyamtársak [!] voltak a főiskolán, tíz év elteltével elhatározzák, hogy együtt ünneplik az új év kezdetét*” (Népszabadság Magazin 1996. okt. 19–25. 35); – a vonatkozó mellékmondatban (és az utána következőben) igei állítmányt találunk, a főmondatban névszói-igeit: „*az a 12 független képviselő, akik egyik párthoz sem tartoznak, csak hogy elkerüljék az alkotmányjogi bonyodalmakat, készek lettek volna megszavazni Boross Péter miniszterelnökségét*” (Népszabadság 1993. dec. 22. 4).

A főmondatba ékelődő mellékmondat nem feltétlenül tartalmaz vonatkozó névmást, hanem implicit alanyú is lehet. Az implicit alany a főmondat alanyával, azaz a mennyiségjelzős főnévvel esik egybe, s a mellékmondat állítmánya – szabályos értelmi egyeztetéssel (vö. Rácz 1991: 172–7) – többes számba is kerülhet. „*Am az már nem természetes, hogy a közbevetett mellékmondatnak az efféle többes számú állítmánya a főmondatét is magával rántsa a többesbe, s a mondategységen (a főmondaton) belül felemás egyeztetéshez vezessen*” (uo. 67).

Saját gyűjteményemben az implicit alanyú beékelés kétféle mellékmondatban jelentkezik. Az egyik a megengedő alárendelés példája: „Susan vette a kicsit »anyai« szárnyai alá, méghozzá olyan szenvedélyes gyöngédséggel, amelyet a *többi* gyerek – bármily *kedvesek* is voltak a szívének – sosem *váltottak ki* belőle” (Lucy Maud Montgomery: Anne és a Szivárvány-völgy. Ford.: Szűr-Szabó Katalin. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997. 8). A másik pedig olyan közbevetés, amely a vonatkozó mellékmondatokra emlékeztet, de a kötőszó hiánya el is választja azoktól: „*Két nyugdíjas öregasszony – barátnők voltak, valamikor egy helyen dolgoztak – eldegéltek együtt*” (Agatha Christie: Nemezis. Ford.: Vermes Magda. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. 205).

Olyan mellékmondat beékelődésére is van példám, amely nem implicit, hanem határozatlan alanyú, alanya tehát nem azonos a főmondatéval. Ebben az időhatározói mellékmondatban a birtokos személyjelezés tanúskodik értelmi egyeztetésről. Kár, hogy ez az önmagában véve szabályos művelet (vö. Rácz 1991: 189–90) a főmondatbeli határozót és azzal együtt az állítmányt is többes számba csábítja: „*Három brit pilóta, miután gépüket lelőtték, ejtőernyőjükkel Párizs közepén landolnak*” (TV Magazin 1995. júl. 1–7. 31).

Eddig csakis olyan eseteket mutattam be, amelyekben a mennyiségjelzős főnév egyedüli alanyként irányította az egyeztetést. De melyik egyeztetésmód szokásos és szabályos akkor, ha halmozással van dolgunk, és a halmozott alanyok egyike vagy mindegyike mennyiségjelzős? – Tompa így ad tanácsot: „Ha az egyes számú alanyok közül valamelyiknek mennyiségjelzője vagy határozatlan névelője van, általában jobb az egyes számú állítmány” (1980: 148). Rácz valamivel részletesebben, korpuszvizsgálatának az eredményeit is figyelembe véve fogalmazza meg Tompáéval egybecsengő véleményét: „Érdekes módon befolyásolják az alaki, illetőleg az értelmi egyeztetés érvényesülését a több egyes számú alany esetén is az egyetlen egyes számú alannal való kongruenciának a szabályai. Ez utóbbi vonatkozásban a mai köznyelvben az értelmi egyeztetés pongyolaságnak, sőt helytelenségnek minősül például a mennyiségjelzős egyes számú alany mellett [...]. Ha mármost

a halmozott egyes számú alanyok egyike – különösen az állítmányhoz közelebb álló – mennyiségjelzős, illetőleg *egy* határozatlan névelős főnév, akkor az egyes számú egyeztetés járja, hiszen különben rajta marad a mondaton a pongyolaság bélyege, lenyomata. Még inkább így áll a dolog, ha mindegyik alany mennyiségjelzős, vagy ha az alanyoknak közös mennyiségjelzőjük van” (1991: 101).

Az egyszerűbb esetnek valóban a mennyiségjelzős alanyok halmozása látszik. Ilyenkor az állítmány értelmi egyeztetése aligha helyeselhető: „Dr. Schindler Jenő, a kerületi szakorvosi rendelőintézet főigazgató főorvosának megnyitója után *négy kisfiú és négy kislány* rigmusba szedve *előadták*, mit vél egy kisgyermek a doktor bácsikról” (Zuglói Lapok 1997. júl. 8. 1). – A halmozást értelmezőszerű betoldás is követheti, de a közbevetés korábban ismertetett példáihoz hasonlóan itt is jobb volna elkerülni, hogy az értelmezőfélének a többes száma maga után vonja az állítmányét: „*a négy fiú és négy leány – mindannyian három év körüliek – felügyelet nélkül maradtak* arra az időre, amíg gondozónőjük felhozta az uzsonnát” (Népszabadság 1998. szept. 11. 23).

Nehezebb a döntés az állítmány egyeztetésmódjáról olyankor, ha az egyik alanynak van mennyiségjelzője, a másiknak viszont nincs. Láthattuk, hogy mind Tompa (1980: 148), mind Rácz (1991: 101) az állítmány egyes számát pártfogolja. Van azonban a Rácz-idézetnek egy töprengésre készítő részlete: „a halmozott egyes számú alanyok egyike – különösen az állítmányhoz közelebb álló – mennyiségjelzős” (uo.). Vajon mekkora itt az alanyok sorrendjének a jelentősége? Befolyásolja-e ebben az esetben a nyelvhasználatban a szórend az egyeztetést? Erre vonatkozó statisztikát nem ismerek, így felelni sem tudok. Elméleti szempontból mindenesetre egyetérthetünk Rácz Endrével: az alaki egyeztetés szabálya valóban akkor látszik szigorúbbnak, ha a mennyiségjelzős alany van közelebb az állítmányhoz. – Csak a másik sorrend képviselőjeként került elélem egy példa; benne az állítmány többes számát inkább kissé furcsának érzem, mint hibásnak: „*A három tanár és Caramel a bárpulthoz léptek*” (J. K. Rowling: Harry Potter és az azkabani fogoly. Ford.: Tóth Tamás Boldizsár. Animus Kiadó, Budapest, 2002. 187).

1.1.2. Az állítmány szabályos, alaki egyeztetése ellenére disszonancia lép fel, ha egy **másik mondatrész birtokos személyjelezése** értelmi egyeztetésről tanúskodik (vö. Rácz 1991: 67). Két példában egy-egy határozó egyeztetése mond ellent az állítmányénak; a másodikban a közbevetett értelmező talán még jobban kiemeli az állítmány és a határozó közötti diszharmóniát: „*a két szolgáltató szinte egyazon napon jelenik meg a piacon előre fizethető, újratölthető mobil egységkártyáikkal*” (Népszabadság 1997. nov. 21. 13); „Kedden, a késő délutáni órákban a makói rendőrkapitányság épületében *két szolgálatban lévő hivatásos rendőr – egy férfi és egy nő – szolgálati fegyverükkel* öngyilkosságot követett el” (Népszabadság 1994. febr. 24. 11).

1.2. Egy példában a **mennyiségjelzős főnév mint határozó** váltott ki visszatevő értelmi egyeztetést, amely a jelző és jelzett szava közé ékelődő tárgynak a birtokos személyjelezésében nyilvánul meg: „*azt sem tudtam, mit csináljak a sok lelki sérült, a mellőzöttségüket* agresszivitásban levezető *gyerekkel*” (Népszabadság 1993. szept. 11. 18).

2. A mondat egység határát átlépő egyeztetésről. – Két adatom közül az egyikben alanyként, a másikban határozóként irányítja a mennyiségjelzős főnév az egyeztetést.

2.1. „Az olyan mondatokban, amelyeknek állítmánya a mennyiségjelzős főnévi előzménnyel mint implicit alannal alakilag vagy értelmileg megegyezik, a birtokos személyjelezés az állítmány egyes vagy többes számához igazodik” (Rácz 1991: 190). A **mennyiségjelzős alany** utáni egyeztetés példájában ezt a harmóniát töri meg a mellékmondat: „Három évvel ezelőtt *határozta el néhány hazai üzletember, hogy jövedelmük* egy részéből tudományos díjat *alapít*” (Népszabadság 2000. ápr. 3. 7).

2.2. A mennyiségjelzős határozó irányította egyeztetés példájához Rácz anyagában (1991: 176–7) nem találtam hasonlót. Adatomban az előzménybeli részes-határozóból az új tagmondatban implicit alany lesz, s ahhoz ennek a mondat egységnek az állítmánya (valamint egy határozónak a birtokos személyjelezése) alaki egyeztetéssel igazodik; a mondat határon túl viszont értelmi egyeztetést mutat a személyjelezés: „A közelmúltban *három* – 20 és 25 év közötti – magyar *lánynak* egy szardíniai ismerős segítségével sikerült távoznia a szigetről, s a római konzulátustól *kért* segítséget *hazatéréséhez. Elbeszélésük*ből nyilvánvalóvá vált, hogy a szigeten egy vagy több, szervezett [...] hálózat működik” (Népszabadság 1994. febr. 17. 6). A mondat egész határán átlépő számváltással nincs semmi baj (vö. Rácz 1991: 189–90). Az implicit alany melletti alaki egyeztetés viszont legalábbis furcsának tűnik nekem: feltehetőleg azért, mert az előzménybeli mennyiségjelzős főnév nem alany (bár vö. Rácz 1991: 176).

III. A mennyiségnév irányította egyeztetésről

A mai köznyelvben a mondat egységen belül az egyes számú mennyiségnévi alany mellett az értelmi kongruencia sérti a normát (Rácz 1991: 71). A többes számú mennyiségnév mint alany mellett szintén az alaki (ebben az esetben persze többes számú) egyeztetés a szabályos (uo. 72–3). Ha a mennyiségnév nem alany, hanem *-an/-en* ragos számállapot-határozó, az állítmány többes számú (Rácz 1968a: 251; 1991: 68, 73–4).

Ha az egyeztetést az ilyen számállapot-határozó irányítja, akkor a mondat egység határán túl természetesen fel sem merül a többes számba való átcsapás problémája, hiszen az állítmány eleve többes számú (Rácz 1991: 191). Ha viszont a mennyiségnév (egyes számú) alany, akkor az új tagmondatban implicitté válva szabad választást enged az alaki és az értelmi egyeztetés között; ilyenkor egyébként még gyakoribb az értelmi egyeztetés, mint a gyűjtőnévi vagy a mennyiségjelzős irányítóval kapcsolatban (uo. 194). Természetes tehát, hogy hibás egyeztetés sokkal inkább a mondat egység keretében fordulhat elő, mint azon túl. Gyűjtésem jellegén kívül éppen ez a magyarázata annak, hogy itt egyetlen adatom sincs a mondat egység határán átívelő egyeztetésre.

A mennyiségnév irányította egyeztetés rendellenességeit két csoportban mutatom be. Az elsőhöz tartozó adatokban a mennyiségnév alany, a másodikat kép-

viselőikben pedig számállapot-határozó. Az adatszámot tekintve a második csoport kissé nagyobb.

1. A mennyiségnév alany. – Ilyenkor az egyes számú alany melletti értelmi egyeztetés a jellegzetes hiba, de a többes számú alany utáni egyes számú állítmányra is akad példa.

1.1. Az egyes számú alany előidézte értelmi egyeztetésre igei és főnévi állítmánnyal is hozhatok példát: „az 1994-es menetrend szerint az eddiginél 27 vonattal *kevesebb közlekednek* majd” (Népszabadság 1994. máj. 28. 5); „Ez a *kettő* jól ismert *példányok* [lovakról van szó]” (Poirot. Brit krimisorozat. Mi nyílik a kertben? Duna TV. 2001. okt. 20. 17.29).

„Rendszerint egyes számban marad az állítmány a birtokos személyjeles számnevek és számnévi névmások után is” (Rácz 1991: 72). Ezt a szabályt hágja át a következő példám, nyilván a közbevetésben szereplő többes számú kérdő névmás hatására: „E csoport egyik tagja Karancsival beszélgetett, majd *néhányuk* – azt, hogy pontosan *kik*, a bizonyítási eljárás során nem sikerült tisztázni – *felmentek* az épület emeletére” (Népszabadság 2001. márc. 28. 21).

1.2. Meghökkenítő a többes számú alany utáni egyes számú állítmány. Az értelmi egyeztetés nem jöhet szóba, így a hiba valószínűleg egyszerűen a figyelmetlenségnek (esetleg kontaminációnak) a számlájára írható: „A nem budapestiek körülbelül harmada munka vagy tanulás miatt lakik a fővárosban. A *többiek* viszont a színházlátogatásért *jött* a fővárosba” (Népszabadság 2000. aug. 9. 24); a lehetséges kontamináció: *a többiek jöttek* × *a többi jött*.

2. A mennyiségnév számállapot-határozó. – Az értelmezővel kapcsolatos, bonyolultabb példák előtt idézek egy egyes számú melléknévi állítmányt; megjelenése a figyelmetlenségnek vagy kontaminációnak a következménye lehet: „A karddal remekül bánó spanyol nemes, Ramirez veszi szárnyai alá, kiképzti a távol-keleti sportokra, s elárulja neki, hogy *mindketten halhatatlan*” (Színes RTV 1999. jan. 4–10. 58). A számításba vehető vegyülés: *mindketten halhatatlanok* × *mindkettőjük halhatatlan*.

Hiba, ha a számállapot-határozó utáni közbevetett értelmező eltéríti a számhasználatot, vagyis egyes számba tereli az állítmányt (Rácz 1991: 74). Az értelmező az egyik adatomban mennyiségjelzős főnév: „Negyvenháromezernél több fővárosi fiatal kapott behívót sorkatonai sorozásra az idén, de csaknem *húszezren* – *48 százalékuk* – nem *jelent meg* az irodákban” (Népszabadság 1999. dec. 9. 37). Jellemzőbbnek tűnik azonban a halmozott értelmező, zárójelben vagy gondolatjelek között: „Ez úgy lehetséges, hogy *öten* (*Boross Péter, Horváth Balázs, Kiss Gyula, Mádl Ferenc és Szabó Iván*) két tisztséget is *betöltött* a kabinetben” (Népszabadság 2000. nov. 9. 9); „*hármán* – *Varga László*, az Országgyűlés korelnöke, *Isépy Tamás és Ivanics István* – pedig a vezető kormánypárt országos listáján *szerepel* majd” (Népszabadság 2001. máj. 5. 4).

Ha a halmozott értelmező – legalábbis írásjelezésének tanúsága szerint – hangsúlyosabb, akkor a szerkezet az alanyhalmozásra emlékeztet (vö. Rácz 1961: 406–7, bár nem számállapot-határozóval), az pedig nagyon is megengedné az állítmány egyes számát. Ennek ellenére sutának érzem az ilyen mondatszerkesztést: „Tocsik Márta alvállalkozója, az Utilitas Rt. vezetői közül *ketten*, *Bernhardt*

Barnabás és Kovács Attila üzleti kapcsolatot tart fenn Virág Attilával” (Népszabadság 1996. okt. 24. 4); „A Zuglói Lapokban is megjelent Sydney 2000. olimpiai totó kérdéseire adott válaszok alapján *ketten: Fleischmann Andorné és Ság László szerzett* jogosultságot, hogy Zugló képviselőjében részt vegyen a budapesti döntőn” (Zuglói Lapok 2000. febr. 8. 11). Véleményem szerint jobb volna az értelmezőt „lefokozni” közbevetéssé, s az állítmányt a számállapot-határozóhoz illő többes számba tenni.

SZAKIRODALOM

- Balogh Judit 2000. A minősítő jelző. In: *MGr.* 445–8.
- Horváth László 1992. Egyeztetés és mazsolaszemek. In: Kozocsa Sándor Géza–Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Rácz Endre hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. Budapest. 116–23.
- Horváth László 1994. Újabb mazsolaszemek az egyeztetések köréből. *Magyar Nyelv* 302–7.
- Horváth László 2004. A gyűjtőnév irányította egyeztetésről. *Magyar Nyelvőr* 10–22.
- Lengyel Klára 2000. Az állítmány és az alany egyeztetése. In: *MGr.* 399–401.
- MGr. = Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- MMNy. = Bencédy József–Fábián Pál–Rácz Endre–Velcsov Mártonné 1968. *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- NymKk. I. = Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1980. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- NymKk. II. = Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1985. *Nyelvművelő kézikönyv II.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Rácz Endre 1961. Az állítmány egyeztetése az értelmezős szerkezetekkel. *Magyar Nyelvőr* 403–15.
- Rácz Endre 1968a. Az alany és az állítmány egyeztetése. In: *MMNy.* 248–56.
- Rácz Endre 1968b. A mennyiségjelzős szerkezet alakj kérdései. In: *MMNy.* 343.
- Rácz Endre 1980. Az állítmány egyeztetése a mennyiségjelzős alannal a mondategységen belül. *Magyar Nyelvőr* 257–73.
- Rácz Endre 1991. *Az egyeztetés a magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Tompa József 1980. Alany és állítmány egyeztetése. In: *NymKk. I.* 145–50.
- Tompa József 1985a. Mennyiségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II.* 149–50.
- Tompa József 1985b. Minőségjelzős szók egyes vagy többes száma. In: *NymKk. II.* 173.
- Tompa József 1985c. Vonatkozó névmás számbeli egyeztetése. In: *NymKk. II.* 1258–9.

Horváth László

SUMMARY

Horváth, László

On agreement governed by quantity

The author's previous paper in this year's first issue of *Magyar Nyelvőr* (pp. 10–22) discussed some errors, peculiarities, and curiosities of grammatical agreement governed by collective nouns. In the present paper, written with similar methods and aims, he turns to some particulars of

the general issue of agreement that share ‘quantity’ as a common feature. The analysis is based on a data set collected between 1992 and 2003. First, agreement within the quantifier phrase, then (in the lengthiest part of the paper) agreement governed by a quantified noun, and finally, that governed by a quantifier (a numeral used as a noun or a pronoun referring to quantity) is considered.